

VISZONTVÁLASZ

TUSOR PÉTER

– A felemlített levéltári kalauzt nemcsak hogy hasnáltam, hanem bírálatom 7. jegyzetében idézem is. [Nem Kalauz címmel.] De ez csak a hivatalos fondneveket és az indexek sorszámát tartalmazza.

– Helyes, hogy a gyűjteményről stb. leírtak egy vonatkozó forráskiadvány bevezetőjébe valók.

– Teljesen egyetértek Bessenyeivel, hogy hibátlan forráskiadás nem létezik. Bármely történeti munkához meghatározhatatlan számú korrekció fűzhető. A különbségtétel a hibák és a sarkalatos tévedések halmaza között mégis javallott.

– Az önkritikus sorokat nagyra értékelem. Valóban.

– Kulcsár Péter egy-két olasz szöveget fordított csupán. Lucretius nem tudott olaszul.

– Néha bizony nagyon is „egzakt”. Hogy egy közéletű példát hozzak, amit talán B. is megért: a *maiestas* szó, noha fenséget is jelent, például a királyok esetében mindig „felség”-nek fordítandó. Fenségként való magyarázása ilyenkor *nem megengedett*.

[1.] Ha hosszasan kifogásolt mondatomban (109. old.) a „*Principi*” fondnév helyett mondjuk a „levéltár” szó állana, valóban csúnya csúsztatás történt volna. Az ettől jó messzire, a 111. old. 2. hasábjában található felsorolások a *Reg. Vat.* nevű fondhoz kötődnek, és napnál világosabban azt cáfolják, hogy ez egy jó példa lenne az egyéb állagokban található „Magyarországról küldött levelek”-re.

[2.] A bírálatom 10. jegyzetében idézett Vanyó-kötet intézménytörténeti megközelítést alkalmaz, ami nem egészen azonos a biográfiai szemponttal. [A tudós bencésnél az egyes csoportok valóban betűrendben követik egymást. Az viszont, hogy a bírált kötetben milyen elv szerint sorjáznak az egyes levélírók, most sem világos. Tekintve, hogy alapvetően *missilis*-kötetről van szó, a kronológia továbbra is kézenfekvőnek tűnik.]

[3.] –

[4.] Bessenyei a kötetében szereplő forrásoknál, munkácsi vész ide, vagy oda, következetesen feltűntette, ha Theiner kiadta már valamelyiket. Ezt szinte csak az ő esetében tette meg. Nem csoda, hogy a „Theiner által már közölt levelek jegyzékét” többszöri keresés után sem találtam meg kritikámban. [Az egy egészen más kérdés, hogy a *Vetera Monumenta*ban a vizsgálat tárgyává tett fondból több olyan *hungaricumot* is találunk, amelyek Bessenyeinél hiányoznak. Bírálatom *Függelék*e 3–4. ívet említi. – A Theiner kiigazítására Bessenyei által említett első jelzet (és forrás)

nem szerepel kötetében, csak bírálatom *Függelék*ében. Éppen ezért került oda. Ott tényleg 5. szám. De nem vol. 2, fol. 233–237, azaz nem 10 oldalas irat, hanem fol. 233 + 237, tehát mindössze két lap. (Bessenyei miért épp ezzel jön elő? Persze, megnézhetette már az eredetét.) A Szalkai-levelet kiadta, és könyve 30–31. oldalain hivatkozik is Theinerre. (A „jegyzék”-ben ezért nincs benne ez a levél. És például ezért nincs is ilyen jegyzék.) Theiner védelmében feltétlenül figyelembe kell vegyük: az eltelt másfél évszázad folyamán sok esetben az oldalakat és a köteteket átszámolták!]

[A Benda Kálmán-féle forrásközlési kánonra történő ismételt hivatkozás félrevezető. Benda az apparátusra vonatkozólag jóval szigorúbb szabályokat ad azoknál a szempontoknál, mint amelyeket például én gyakorlatias megfontolásokból elfogadhatónak tartottam: akár a nyomtatott kiadások felsorolása, akár a könyvészeti utalások, akár pedig a tárgyi jegyzetelés terén (5§ I/5–6 és III/2). Minden egyes irathoz bevezető és befejező magyarázatot is előír (5§II). Elhallgatással történő minősítést nem említi.]

Korszak történetének megértése *versus* historiográfiai reflexió: Bessenyeinek igaza van. Felsorolások lehetnek feleslegesek. Ám kiemelni, hogy az anyag nagy része már ismert, sosem lehet felesleges. Kritikában a felsorolás nem felesleges. Ha nincs, akkor, lám, az a baj.]

[5.] Idézet a 87-ből, mondjuk az 59. artikulus. Ez Barta Gábornál imígyen: „A Lipppa várába beszorult törökök... a város elfoglalása után mindjárt az első éjjel kinyújtott kézzel tárgyalást javasoltak a vár megadásáról, ahogy ezt a katonai helytartónak és György barátnak jelentették.” (157. old.) Bessenyeinél: „Továbbá, hogy a lippai várba menekült és bezárt törökök előrenyújtott kézzel a város visszaszerzését követő éjszakán tárgyalást kértek a megadás megtételének módjára nézve, amiként ezek a dolgok is a katonai helytartónak és magának György barátnak megjelentettek...” (226. old.) + gerinc nem = korpusz. („procuratores... exhibit articulos... super quibus instant... testes ipsos examinari...” – olvashatjuk a forrásban.) [Barta, 1. art. ford.: 92 old.; 2. art. ford.: 94 old.; 3–4 art. ford.: 100. old., 5–6. art. ford.: 109. old. stb. a 86. art. ford. 185. old.)]

[6.] Tisztelt vitapartnerem könyve védelméről bölcsen lemondó, e helyett kritikámról szerteágazó műelemzést nyújtó viszontbírálatára vége felé már helyesen értelmezi a *Függelék* szerepét. Vagyis hogy az nem

Theinerre alapozott felsorolás. Ráadásul ezen a helyen teljes joggal kifogásolja, hogy a 40. jegyzet második mondatában szereplő állításom téves. Az inkriminált részt készséggel a „források többségének”-re javítom. Még akkor is, ha az utána következő két mondatom értelmileg nyomban helyesbít. Viszontbírátlóm tanulékony, az e mondatokban szereplő adatokat sorolja elő, például 1–12 kötet stb. Kritikámat, íme, nem írtam hiába. Egy csepp öröm az örömben: vajon miért nekem kellett először megemlítenem, hogy a többségében – lényegi történeti információit tekintve is – régóta ismert, mégis újszerűként talált anyaggal a modern kori magyar történet-tudomány két kiváló képviselője már behatóan foglalkozott?

A *Függelék I.* listájában nem 40, hanem 39 sorszám található. A számozás jó. Verancsics emlékirata azért nincsen számozva, mert megtalálható Bessenyei kötetében. Még ottani számát (XXXI/1) is feltüntettem. Az emlékirat azért szerepel mégis, hogy megadjam egy másik lelőhelyen található szövegváltozatát. Nemcsak sorszám nélkül, hanem szemlélatomást a többi tételtől eltérően [ ]-jelben áll. Utóbbi filológiai szerepének kifejtését mellőzöm.

Tisztelt viszontbírátlóm nyilvánvalóan nincsen tisztában azzal, hogy milyen források találhatók könyvében. Burgio, Campeggio, Santoro írásait tudniillik aligha lehet szorosabbban vett *hungaricum*nak tekinteni. Raguza két és „Radu-Radul” havasalföldi vajda egy rövidke követküldő levélkéje, melyet munkája közöl, netalán semmilyennek sem. Az egyébként dőlt szedéssel gondosan elkülönített (vö. 41. j.) hét másodlagos *hungaricum* felvétele tehát nem mondható indokolatlannak. Ezek olyan, „idegenektől idegeneknek írt” források, amelyek Magyarországgal *nem* csupán *részben* vagy *érintőlegesen* foglalkoznak. Azokat viszont, amelyek *részben* és *érintőlegesen* tekinthetők, nem adtam meg, csupán hivatkoztam rájuk.

Bár válasza elején Bessenyei elfogadja a „téma megjelölésével kapcsolatos mondatai” kiigazítását, a vége felé szemlélatomást visszatér kötetbe bevezetőjének központi állításaihoz. Ezért el kell mondanom, hogy míg a forráskiadványa mibenlétéről adott tökéletesen megtévesztő (félre)tájékoztatását bírálatomban a szakirodalom alapján javítottam, illetőleg vontam

kétségbe, a mellékelt *Függelék* nem más, mint sarkalatos állításainak levéltárilag adatolt cáfolata. A felsorolt források tehát nemcsak a hiányokat pótolják. Többek között azt bizonyítják, hogy a fond magyar vonatkozású levelei nem érnek véget 1578-ban. Az 1600-as időhatár kiválasztása egyébként továbbra is tarthatóbbnak tűnik, mint egy olyan Szapolyai-kor, amely 1571 helyett a kötetben, most sem tudni mi-ért, 1578-ig, helyes dátum-feloldással 1585-ig tart.

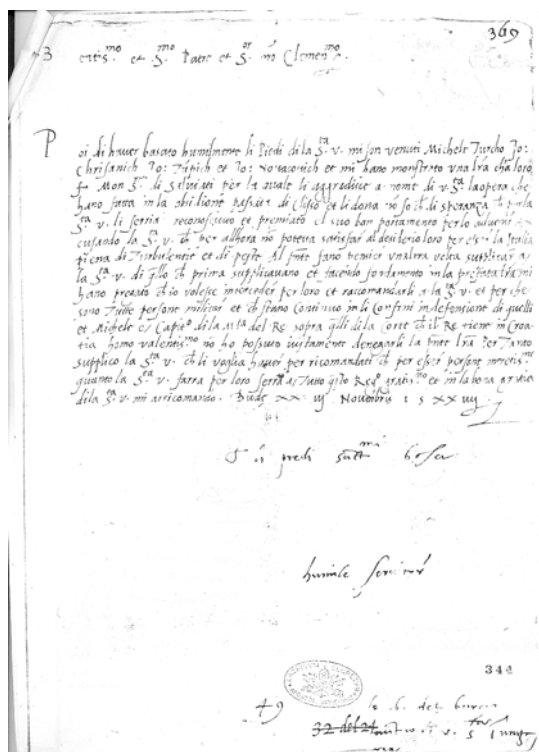
Kritikám kézírata másfél éve tisztelt viszontbírátlóm birtokában van. A forrásokat megnézhetette (volna). Az ideillő közmondás idézése helyett azonban magam is örömmel megköszönök minden javítást, ha jó.

Lássuk hát azokat a kifogásolt jelzeteket.

Az első esetben, amely egyébként nem a Bessenyei által kiszámolt 16-ból való, csak cédula van előttem. Miután pedig vitapartnerem kitüntetett figyelemmel kereste a megadott helyen az iratot, és nem találta, ezért állítását most nem áll módomban tényszerűen vitatni. Mindössze azt tudom elmondani, hogy az Attilio Amalteo erdélyi küldetésével foglalkozó 1592. március 10-i irat két másik példánya – egyéb címzettekhez, ugyanezen tárgyban keletkezett forrásokkal együtt –

megtalálható még a következő helyeken: Arm XLIV, vol. 36, fol. 273r–276r és Ep. ad Princ., vol. 25, fol. 152v–155r. Megemlítenem még, ha szabad, hogy a szóban forgó kötet alapvetően mégsem angol, hanem meghatározó többségben magyar ügyekre, köztük szép számmal Amalteóra vonatkozó forrásokat tartalmaz. Legalábbis az MKsz 17 (1909) 337–338. oldalán található áttekintő jegyzék tanúsága szerint [Zsák].

A másik, 4. sz. forrással ugye az a baj, hogy az egy aláírás nélküli levél, amelynek Magyarországhoz állítólag semmi köze, noha a *Függelék*ben a megadott helyen (szögletes zárójelben és kérdőjellel) egy Sadoletó–Burgio iratváltás szerepel. A hivatali fogalmazványok legtöbbször nincsenek aláírva, mivel azonban közismert, hogy a kimenő eredetit a titkár szignálja, értelemszerűen az ő neve alatt tüntetjük fel. A fond mutatója is így tesz. Tehát helyben vagyunk, nem a jelzet rossz, a *Függelék*ben a Bessenyei által is látott irat szerepel. De hát „tartalmában az égvilágon semmi nem utalt Magyarországra” – áll még mindig a ki-

fogás. Hogy tisztelt viszontbírálóm itt mekkora bakot ló, azt maga Fraknoi Vilmos bizonyítja, aki ezt a dokumentumot annyira magyar vonatkozásának és fontosnak tartotta, hogy már 1884-ben teljes terjedelmében közölte. (Igaz, G. Giberto neve alatt, kiegészítésszerűen és dátum nélkül, mindazonáltal vol. I, fol. 20 jelzettel és azonos szöveggel. VMO II/1, 16. old.)

A harmadik, 7. sz. forrással sincs több szerencséje vitapartneremnek, hiszen ez a vol. 2 többi *hungaricumával* összetűzve xeroxmásolatban a kezemben van, még hozzá a megrendelőlappal együtt. Jelentem, a kötet- és foliószám jó, Burgio jelentése valóban a vol. 2, fol. 344 alatt található, a fol. 345-ön pedig a listában 6. számot viselő Brodarics-level követi. Nem tartom valószínűnek, hogy Bessenyeit a régi, lap teteji oldal-számok tévesztették meg, hiszen ő szintén a hivatalos, gépi számozásra hivatkozik. Mint például válaszában is Theinernél, éppen e szóban forgó 2. kötet kapcsán.

Zavaromban itt már nem tudok mit tenni, legfeljebb azt, hogy e soraimmal együtt az irat digitális másolatát eljuttatom a szerkesztőségbe.

[+1] Recenzióban nem állt szándékomban *Erratát* készíteni. Nem ellenőriztem szisztematikusan a jelzeteket, a hivatkozásokat, a feloldásokat, a mutatót, nem olvastam össze módszeresen a forrásokat, nem vadásztam elírásokra, sajtóhibákra stb. Ha csupán ilyen jellegű kifogásaim lettek volna, azokat nyugodt lélekkel a további kutatások (például jegyzetekben, utalásokban történő) tisztító hatására hagytam volna, ahogy illik. Olvasás közben persze észrevettem egyet s más, amit legalább utalásszerűen meg kellett említenem. Alátámasztásukra, ahogy nézem, itt-ott hoztam példát. Bessenyei bevezetésében Bunyitay Vince munkáját Fraknoiinak tulajdonítja (XX. old.), ezt bírálatomban utalás nélkül igazítottam (109. old. és 5. j.). A kötetben Werbőczy második levele (XV/2) 1525. november 30-i kelettel található, nálam december 27-ével tűnik fel (113. old.). A dátum helyén tudniillik jó olvasatban „in festo Beati Johannis Apostoli et Evangeliste” áll. Erre persze anélkül is fel lehetett volna figyelni, hogy nem évődtem rajta: János (dec. 27.) és András (nov. 30.) apostolok ünnepeinek összekeverése miatt jobb egyetemek történeti segéd tudományi óráin buktatás jár.

Errata gyártásának most sem állok neki. S míg a hivatali ügykezelés rávezetéseinek esetében vitapartnerem a Benda-féle előírásokhoz utalom (4§ I), a rövidítések feloldásaiból egy szarvashibát azért felemlíttek. Bessenyei kötetében V. Károly 1525-ből a „rómaiak egyháza mindenkor felséges császára”-ként szerepel (III/3). A latin szövegben tudniillik viszontbírálóm átírásában „domino Carolo, divina favente clemencia *ecclesie* Romanorum imperatori semper augusto” áll (19. old.). Mielőtt azonban még a bizánci cezaropapizmus XVI. század eleji feltűnésére gondolnánk Nyugaton, netalán az investitúraharcnak az eddig ismerttől gyökeresen eltérő végkifejletére következtetnénk, vegyük elő az eredeti iratot. A már-

már gyöngybetűkkel írt forrásban az idézetből minden szó rövidítés nélkül szerepel, egyedül a 'Romanorum' előtt található egy nagy 'E.' betű. Persze értem én, hogy a *Romanus* 3 melléknév mellett e forrásokban rendszerint nagy kezdőbetűvel az 'Ecclesia' főnév szokott állni. Ám köztudomású, hogy Károlyt 1530 során koronázta császárrá VII. Kelemen, előtte tehát csak *választott* császárnak lehetett címezni. A rövidítés (egyedülként) jó feloldásaként ezért inkább maradjunk meg annál az 'Electo'-nál, amely hasonló koronázás híján V. Károly utódai címében már állandósul. Éppen a XVI. században. (És itt vö. *cladem Munkacsiensem.*)

A kötettel kapcsolatos észrevételeimet abban a formában és összefüggésben, amelyeket alkalmasnak véltem, már korábban megtettem. Következésképpen a fentiekben egyedül Bessenyei József válaszának pontjait észrevételeztem. Kommentárjaimmal a térszerűnek tűnő állításokat tudtam követni.

E kommentárokat lezárva szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy kizárólag a bírálatom megírásának háttéréül szolgáló átfogó vizsgálatok részesültek OTKA-támogatásban. A hozzá mellékelte és természetesen csupán a közzététel kapcsán sajátoménak nevezett iratok jegyzékének összeállítása nem. Az immár elhíresült fond vizsgálatára jóval korábban, részben önköltségen került sor (vö. 119. old. és 40. j.). Ugyanitt tudom elmondani, hogy mivel egyéb lehetőségem nem nyílt véleményem kifejtésére, jobb híján nyúltam a kritika formájához. Ennek fordulatai kétségkívül nem azonosak, mondjuk, a laudációival. Mindazonáltal határozottan arra törekedtem, hogy csínján bánjak velük.

Befejezésül nyugodtan kijelenthetem, hogy a problémára szakmai kérdésként tekintettem és tekintek. Sőt újra megerősítem: ha Bessenyei József legalább magát a „vita” tárgyát képező fondot gondosabban feltárta volna, nemcsak a függelékbeli jegyzék közreadására, hanem az archivisztikai-historiográfiai-filológiai kontextus adatolt felvázolására sem pazaroltam volna időt. □